

Recensioner

Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Allgemeine Enzyklopädie der Musik, herausgegeben von Friedrich Blume, Bärenreiter-Verlag, Kassel und Basel. Band III (Daquin-Fechner).

Av rubricerade musikencyklopedi (MGG) har de båda första banden utförligt omnämnts i denna tidskrift i maj 1952, resp. 1954 års nummer. Här ska endast erinras om att tredje bandet nu föreligger komplett.

Det ligger i sakens natur, att ett enstaka band av ett så stort verk som MGG inte kan bedömas som en helhet, vilket inte hindrar, att bekantskapen kan bli en stimulerande upptäcktsfärd på skilda områden. Att MGG verkligen gör skäl för ordet "Gegenwart", visar detta band bl. a. genom sina upplysningar om ett så sentida fenomen i musiksens värld som "Elektronische Musik". Man återfinner även bidrag av några yngre svenska musikforskare. Också detta band erbjuder mycket av intresse ur liturgisk-kyrkomusikalisk synpunkt.

G. Zethelius.

P.-G. Andersen, Finn Viderø, Sybrand Zachariassen: Orgelbygge och orgelspel. 64 s. Gleerups.

För första gången på åtskilliga år har vi nu fått en liten bok på svenska språket om orgelfrågor — låt vara att det är en översättning. Impulsen till utgivandet kommer från kyrkomusikdagarna i Lund 1952, där de tre kända danskarna medverkade. Gotthard Nygren har skrivit en orienterande inledning.

Det är beklagligt, att det i vårt land på detta viktiga område publicerats så litet utanför fackpressen. Det har ju dock skett en hel del även hos oss på senare år. Den nu utkomna boken har

orgelfrågor att göra. Den borde kunna utrota den populära vanföreställningen, att nutida orgelideal endast innebär en kopiering av en äldre orgeltyp och därigenom bidra till att i någon mån avhjälpa den eftersläpning, som man alltid får räkna med utanför de egentliga fackmännens led. Den borde också i en vidare krets kunna skapa förståelse för orgelns egenart som instrument och för det intima sambandet mellan orgelmusik och orgelbyggnadskonst. Vad Finn Viderø skriver om orgelspel är ju byggt på djupgående studier och lång erfarenhet och är värt att begrundas.

Boken väcker en önskan om en orgelhandbok, som behandlade samtliga frågor, som har med organistens ämbete att göra. Inte minst orgelns uppgift som liturgiskt instrument skulle behöva belysas och ställas i uppmärksamhetens centrum.

G. Zethelius.

Ake Andrén: Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv. Lund 1954, 516 s. Pris 30 kr. Diakonistyrelsens bokförlag.

Tillsättandet av professuren i praktisk teologi i Uppsala sistlidna år har medfört ett utomordentligt tillflöde av undersökningar inom den praktiska teologiens område. Det kan vara värt att påpeka att de flesta och betydelse-

fullaste av dessa undersökningar gälla liturgiska frågor.

Den omfångsrikaste av dessa undersökningar utgöres av Andréns specimen: Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv, nr 32 i den från Lund utgivna serien Samlingar och studier till svenska kyrkans historia.

Författaren gör i sin inledning en översikt över de olika uppfattningarna av nattvardsläran sedan fornkyrkans dagar, huru Kristi verkliga närvaro tolkades på olika sätt redan i urkyrkan, med ett vacklande mellan å ena sidan "krass lokalisering" av Kristi närvaro i elementen och en starkt spiritualiserande tendens. Kravet på förberedelserna som blev ett kännemärke under medeltiden, är obekant för den kristna urkyrkan. Förvandlingsläran, som hänger samman med striden om Kristi person, i Orienten fullt utbildad hos Johannes Damascenus, och i Occidenten utpräglad av Ambrosius och Augustinus, förde vidare till transsubstantiationsläran, konfirmerad av laterankonciliet 1215.

Luther avvisade transsubstantiationsläran men hävdade energiskt realpräsen- sen och anknöt därvid till konsubstantiationsläran och utbildade ubikvitetsläran.

Författarens uppgift har nu varit att visa huru dessa förändringar och skiftningar i själva nattvardsuppfattningen medfört konsekvenser dels vid liturgi- ens utformning och dels i det praktiska livet, i nattvardsdeltagandet, d.v.s. kommunionen och dels i förberedelserna.

Med uppådande av ett stort material, förut obeaktat, belägger han växlingarna här i Sverige såväl rörande antalet nattvardstillfällen, nattvardstermi- ner, nattvarvsfrekvensen och obligato- risk eller icke obligatorisk förberedelse, i uppfattningen om prästens självkom- munion i framväxandet av morgonmäs- sor för kommunionen och predikoguds- tjänstens seger över högmässan.

En särskilt omfattande del av under- sökningarna ägnas åt restaureringssträ- vandena under Johan III, utomordent- ligt intressant därför att förf. här har kunnat med stöd av uppgifterna i för- samlingsböckerna bl. a. konfrontera den teoretiska uppfattningen med praxis. Han tyckes därvid icke försumma att uppta och beakta någon detalj av natt- vardslivet, omredigeringar i liturgien, såsom i instiftelseorden, återupptagan- det av handtvagningen och anvisandet av bruket av corporale, sköljandet av kalken o.s.v. Värdefullt är avsnittet om förhållandet mellan skådad mässa och kommunion. Svårigheten förelåg att genomföra kommunionmässor — under 1560-talet hade man förbjudit mässor utan kommunion, ett förbud som som- ligstädes rönt stort motstånd från menigheten. Men när då menigheten icke tog del i kommunionen försvann sakra- mentet ur bruk. Icke ens införandet av fasta nattvardsdagar hjälpte, då man måste befara att sakramentet, sedan det tillretts icke brukades.

Allra värdefullast torde avhandlingen vara genom den hänsyn som den tar till utvecklingen i församlingarna. Här har Andréns företagit sig en utomordentligt omfattande och betydelsefull genomgrävning av de svenska kyrko- arkiven och därmed lyckats få fram en bild av livet i den svenska kyrkan både under liturgi- ens tid och under reaktio- nen emot denna.

Arthur Adell.

A. O. T. Hellerström: Liturgik I, II, 3:e uppl. Stockholm, Diakonistyrelsens bokförlag, 1954. 570 s. 18: 50; 14: 50.

Kyrkoherde em. A. O. T. Hellerström kan verkligen lyckönskas till en stor fostraregärning inom liturgikens

område. Hans liturgik, som utkom i sin första upplaga 1932 har under årens lopp blivit alltmera omfattande och har med den nyss utkomna tredje upplagan uppdelats i en allmän och speciell liturgik samt en avdelning kyrkans sång och dikt. Som tidigare är liturgiken rikt illustrerad med representativa bilder över den kyrkliga konsten och notexempel till sången. Det har av författaren här samlats en så oerhörd mängd med fakta och uppgifter, namn och boktitlar att man beundrar hans förmåga att överblicka hela materialet. Det vore pinligt att i ett så omfattande verk påpeka att felaktiga uppgifter insmugit sig, såsom på sid. 213 där *Liber cantus*-böckerna dateras: uppsala-upplagan till 1622 och växjö-upplagan till 1626 i st.f. 1620 resp. 1623.

A. Adell.

Hilding Johansson: Bibel och liturgi, Studia theologica Lundensia 4. Lund 1953, Gleerups förlag. 231 s. 20: —.

Åter ett specimen för professuren i praktisk teologi i Uppsala. Den mycket flitige samlaren och forskaren på det svenska medeltida liturgiska fältet har här gjort en mycket ingående inventering av huru bibelmaterialet förekommer och användes i medeltidens och reformationens liturgier. När det gäller de medeltida formulären visar han en utomordentlig beläsenhet inom den samtida och tidigare forskningen. Emot denna bakgrund insätter han också de genom hans egna och andras forskning kända, svenska formulären vida utöver mässordningarna och tidebönerna.

Sidorna om Laurentius Petris ståndpunkt till frågan om bibelns och traditionens värde äro ytterst sammanfat-

tande och värdefulla. I kampen mot Rom under de första decennierna hävdar han skriftens tillräcklighet som grundval för liturgien, men i kampen mot kalvinisterna under Erik XIV:s tid hävdar han med skärpa att bibeln icke innehåller allt. "I de antikatolska skrifterna är traditionen föga värd men senare tar han gärna sin tillflykt till densamma."

En annan intressant iakttagelse som förf. gör är att huvuddelen av de bibelmotiv, som förkastades av den officiella liturgien under reformationstiden i Sverige sedermera återfanns i den icke officiella bönelitteraturen. År 1557 avskaffades t.ex. likvigningen, genom att akten uteslöts ur handboken. 1567 intogs emellertid den bön, som förekom vid akten, i bönboken. "Den genom reformationen verkställda avliturgiseringen kunde alltså icke bli så effektiv, att den för alltid förmådde avstänga det gamla arvet från medeltida kult och fromhetsliv" s. 211.

A. Adell.

Sigurd Kroon: Ordinarium missae. Studier kring melodierna till Kyrie, Gloria, Sanctus och Agnus Dei t.o.m. 1697 års Koralspsalmbok. Lund 1953, 231+16 s. 24: — kr.

Författarens avsikt är att ge en översikt över musiken till ordinariet i mässan under medeltid och reformationstid intill år 1697. Undersökningen gäller sålunda närmast vad man kunde kalla Kyrialet. Förf. uppåddar ett betydligt material: 49 medeltida och 35 reformatoriska handskrifter och tryck. Mycket av i synnerhet det medeltida materialet är i fragmentariskt skick. Värdefullast är den utförliga behandlingen av handskriften A 54 i K. B.

Handschriften återges — dock endast i fråga om Kyrialet — i faksimile som bilaga, vilket möjliggör ett närmare studium. Handskriften dateras till o. 1419—1446 och dess proveniens bestämmas till Linköpings stift. En ingående jämförelse mellan musiken i denna handskrift och exempelvis Höghandskriften, vilken representerar ärkestiftets tradition, är sålunda möjlig, helst som praktiskt taget samma musikaliska serier förekomma.

Förf. finner genom kombinationer av de olika melodierna och seriernas rubriker att de medeltida källorna tydligt bära gallo-romansk utformning. Därpå tyder kvadratnotationen och uppställningen i fasta rubricerade kombinationer, vilka i hög grad övertogs av reformationskyrkan. Givetvis återfinnas samtliga antecknade melodier i kontinentala källor. Något annat hade varit ganska uppseendeväckande.

I fråga om det medeltida materialet synes förf. icke tillbörligt ha beaktat den hjälp man äger i de tryckta missalernas gloriaintonationer med dess anvisningar om festserierna. Värdefullt hade det också varit om han i fråga om de efterreformatiska skrifterna noterat vilken form som Laudamus upptar: antingen den grekiska, som 1531 års svenska mässa anknöt till, liksom Liten Sångbok 1553, och handskrifter från de efterföljande decennierna, så långt rec. känner detta bestånd, eller den latinska versionen med trefaldigt Agnus Dei i Laudamus, som 1576 års Liturgia svecanae meddelar, och som bevaras i *Liber cantus wex* 1623.

Av Liten Songbook 4:o 1553, upp-tar förf. 4 exemplar. De kända exemplaren av fol.upplagan ha icke beaktats. Urvalet synes vara rent tillfälligt. Flera kända och förträffliga exemplar ha icke beaktats.

I fråga om handskrifternas datering är förf. starkt kritiskt mot sina före-

gångare på fältet. Också när en så kunnig paleograf som Haapanen anser sig kunna fastställa att fragment i finska bibliotek skrivits under 12-, 13- eller 1400-talen avvisas datering och förf. meddelar att tillkomsttiden ej har kunnat fastställas. Förf. bygger i hög grad sina dateringar på ägare och terminarie-anteckningar, medan han däremot tyckes sakna blick för handskrifternas allmänna art och karaktär. Av denna orsak avböjer förf. t. ex. den av recensenten gjorda dateringen av Hög- och Bjuråkershandskrifterna till 1540—41. Min datering, som accepterats bl. a. av S. Kjollerström, utgick från en detaljgenomgång av handskriften, vilken påvisade att handskrifterna ta hänsyn till tryckta källor intill år 1540 men icke därefter. Hårtill anmärker förf.: ”Som terminus ante quem står nämligen denna bestämning fast endast under förutsättning att den som utfört handskriften icke använt de intill 1541 tryckta gudstjänstböckerna efter detta. Då man bestämt vet att sådant förekommit... måste år 1541 falla såväl som handskriftens terminus ante quem som dess tillkomstår.” Förf. tidsbestämmer sålunda Bjuråkerhandskriften till (o. 1530)—1579 och Hög till (o. 1530)—1583. Förf. förbiser härvid att min datering tagit hänsyn till den allmänna liturgiska situationen, som urkunderna avspegla, och den är tiden omkring Articuli ordinantie. Väsentlig tid därefter kan inte rimligtvis komma i fråga för böcker som meddela ferialmässor ja t.o.m. döds-mässor. Inte heller för urkunder som meddela Genealogia Christi efter 1526 års översättning. Den upptogs i Liten songbook fol. efter 1541 års översättning och försvinner därefter ur handskrifterna och ur trycken. Överhuvud taget har förf. synbarligen tillmätt ägare- och terminarieanteckningar alltför stor betydelse.

A. Adell.

Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok utgiven av K. H. Johansson. Utgivarens förlag, Kalmar. Lund, 138 s. 20: — kr.

Petrus Benedicti, biskop i Linköping år 1589, tidigare rektor och professor i Uppsala, Laurentius Petris vän och lärjunge företog omfattande visitationsresor i stiftet 1590–1591 och 1598–1601. De ha lämnat synliga spår i den s. k. visitationsbok, som förvaras i domkapitlets arkiv under signum F III a 1. I denna finnas uppgifter om inventarier i kyrkorna och om inventaria domestica från stiftets sydligaste församlingar inom Kalmardelen, på Öland och i Småland samt församlingarna västanstångs. Däremot saknas här helt uppgifter om visitationer östanstångs.

Lektor K. H. Johansson har gjort sig den mödan att utgiva denna visitationsbok och därmed givit den intresserade läsaren möjlighet att skaffa sig en inblick i förhållandena inom Linköpings stifts kyrkor under Johan III:s tid och decennierna därefter.

Redogörelserna ge ett allmänt intryck av tämligen allmän fattigdom i kyrkorna såväl i fråga om silver som textilier. Av silver finnes ofta icke mera än en kalk, ibland förgylld ibland vit. Därutöver förekommer någon gång, såsom i Säby, sockenbudskalk och brudkrona. Av textilier funnos i kyrkan en kåpebonad och en ny mässehake av gylenduk och en gammal av rött sammet, två gamla och en ny mässeärk, 2 humeralia med 2 huvudlinor, 1 röklin, 1 altartäcke, 2 gamla altardukar, 2 altarbrun och 1 antependium och 4 handkläder.

Kristbergs kyrka är rikare försedd. Här noteras också skörteband (cingulum), 2 stycken stolor, 5 gamla armlister (maniplar), 4 mässhakar och 1 korkåpa samt åtskilliga handkläder.

Från Arby antecknas 3 altarkläden på de altare som äro mitt i kyrkan och en målad bonad kring predikstolen. Också från andra kyrkor noteras altaren nere i kyrkan. I Ekeby kyrka i Bobergs härad (nuvarande Ekebyborna) med ett mycket välförsett inventarium annoteras t.o.m. altarets namn: S. Martini altare.

Inalles ger denna intressanta utgåva en god inblick i det starkt konservativa draget i fråga om gudstjänstlivet vid reformationsårhundradets slut. Man kan vara både biskopen och utgivaren mycket tacksam för vad som meddelas.

Arthur Adell.

Vilmos Vajta: Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther. (Akad. avh.) SKDB (tr. i Lund 1952) XIX+375 sidor.

I alla tider har naturligt nog teologien övat ett starkt faktiskt inflytande på liturgien. Men det är kanske först på senare tid, som man mera medvetet har fattat detta inflytande i sikte. Därav följer då, att en lång rad krävande men och givande forskningsuppgifter på detta område nu framte sig.

När den ungerske teologen Vajta nu har företagit sig att skriva en monografi om Luthers gudstjänsteologi, har han såtillvida i stort sett förts in på en banbrytares stråt. Redan därmed blir hans bok av största intresse.

Hans behandling av det rika stoffet är också präglad av grundlighet och eftertanke. Det finnes en påtaglig stringens i hans metod, som också har satt frukt i en enhetlig tolkning av reformatorns tankar om en rätt kristlig gudstjänst. Som övriga moderna Lutherforskare har han kunnat verifiera, huru Luthers otaliga utsagor, tillsynes

tillfälliga och osystematiska, likväl märkligen behärskas av den enhet och styrka, som utgår från centrum i hans trosåskådning. Gång på gång frapperas man av huru skenbart oscillerande drag fixera sig i klara linjer, de där uttrycksfullt återgiva grundritningen i hans teologi.

I arbetets första del får man studera grunddragen av Luthers gudstjänstteologi. Ytterst starkt betonas här trons avgörande betydelse: utan tro finnes för Luther ingen giltig Gudsbild, utan tro är ock en sann gudstjänst omöjlig. Där en sann gudstjänst är för handen, i och med evangelium, är omvänt den rätta tron i funktion samt så ock Gud själv verksam. Härav följa de intentioner, som bestämma Luthers bittra kritik av mässofferstanken och hans iver att återställa en ren mässa — en sådan, som är genuint konform med evangelium och omedelbart bringar dess gåvor.

I arbetets senare del utvecklas konsekvenserna av denna grundsyn: huru gudstjänsten blir ett organ för Guds handlande, såväl genom hans predikade Ord som ock genom Kristi realpresens i nattvarden. Även Kyrkans ämbete inställes i detta aspekt. Därefter betraktas gudstjänsten som en trons aktion, varvid egentligen intet nytt införes i bilden utan snarare ytterligare inskräpes, att tron härvidlag ej kan vara mer — eller mindre — än en av nåd beredd delaktighet i vad Gud gör och ger. När Luther på detta sätt inbegriper "de troendes prästerliga offer" såsom karakteristiskt för gudstjänsten, klarnar vi-

dare det levande sambandet mellan gudstjänsten i "teknisk" mening och kallelsen i världen. Här möta idéer av värde för vår egen tids bemödanden att sammanhålla Kyrkans soteriologiska och sociala bestämmelse.

Vajtas undersökning förlöper helt i den systematiska teologiens kategorier. Och det kan nog sägas, att den, ehuru fruktbringande nog, därmed har råkat in i en viss försnävning. Ty huru högt man än har att taxera teologiens inflytande på liturgien — i synnerhet då man har att göra med en teolog av en sådan sällsynt intensitet som Luther — så bör det ju ock besinnas, att arbete med gudstjänstliga ting även måste följa lagar av för liturgien autonom karaktär. Liturgiens historia uppvisar ju ock så en märkligt kontinuerlig allmänkyrklig tradition, och därav bör rimligtvis förväntas en liturgiens återverkan på teologien. Sålunda kan väl förmodas, att en liturgiskt orienterad forskare, om han företager sig en granskning av Vajtas avhandling, skulle med skäl kunna ställa relevanta frågor, som här icke äro besvarade, och sakna stoff, som här icke är uppmärksammat. Och han skulle förty kunna finna, att Luthers sysslande med gudstjänstproblemen kunde förtjäna en studie av annan art än Vajtas systematiska — en studie, som då sannolikt medför vissa modifikationer av dennes resultat.

Men utan tvivel kommer varje slags fortsatt forskning i reformationens och de evangeliska samfundens gudstjänstliv att länge nog finna väsentliga värden i Vajtas betydelsefulla avhandling.

Bo Sture Wiking.